

Fèlix Pons Irazazábal

Nomenat per la Junta de Govern del dia 15 de juny de 1988. Fou investit el dia 17 de març de 1989

Magnífic i Excel·lentíssim Sr. Rector
Distingits representants de la comunitat acadèmica
Senyores i senyors

La vida m'ha brindat algunes vivències que no ofereix a la majoria dels ciutadans. Però mai com ara havia sentit una exigència tan intensa d'estar a la altura de la circumstància. Quina és aquesta circumstància? La comunitat universitària de les Illes Balears m'ha volgut distingir considerant-me un dels seus. Que els homes i dones que es dediquen a investigar, estudiar i ensenyar hagin volgut obrir-me les portes de la seva institució pensant que la meua companyia honorífica pot tenir alguna utilitat i significació m'omple de satisfacció i de gratitud. Espero que em serà perdonada l'expressió pública d'aquests sentiments una mica contradictoris. Crec que és un honor personalment immerescut i per això mateix la gratitud no correspon a la justícia sinó a la generositat i benevolència.

Però no puc amagar la satisfacció de quedar lligat de forma tan solemne i honrosa a una universitat com aquesta a la que estimo profundament perquè és universitat, perquè és la nostra (i per això mateix, la meua) i perquè a la protohistòria d'aquesta casa vaig poder exercir la que sempre, sempre ha confessat, públicament i privadament, com la més pura i gratificant de totes les variades activitats de la meua vida: estudiar i ensenyar.

El fet de trobar-me avui aquí em sembla ple de significació simbòlica. Que l'exercici actiu de la política no sigui obstacle per passar el portal de la universitat sinó precisament la causa d'aquesta entrada ens ha de dur forçadament a reflexions que transcendeixen d'un bon tros la circumstància ben accidental del nom i els llinatges de qui us parla.

La relació entre el món del pensament i el món de la política és una de les realitats més apassionants i complexes de la història contemporània. Aquesta relació entre idea i acció, entre teoria i pràctica, entre pensament i política forma una de les manifestacions més definitòries del corbament de la modernitat.

Dic de la modernitat perquè fins que al segle XVIII es trenca definitivament el model dels sistemes tancats i absoluts no es planteja amb tota cruïda i claredat la dialèctica idea-acció.

La gran ruptura de la modernitat consisteix en la pèrdua de la seguretat i de les certeses i, per això mateix, en l'aparició de tots els impulsos i de totes les possibilitats contradictòries. Com ha escrit Marshall Berman allò que caracteritza la modernitat és "la sensació d'estar xuclat a un remolí al qual tots els valors s'arremolinen, exploten, es descomponen i es combinen de bell nou; la incertesa bàsica sobre allò que és fonamental, allò que és valuós i, fins i tot, allò que és real; l'esclafit de les esperances més radicals enmig de les seves negacions radicals".

Quan la societat deixa d'estar tallada amb patrons indiscutits i s'esqueixa el silenci contundent de les homogeneïtats consagrades que no admetien altra dialèctica que l'ortodòxia-heterodòxia, sistema-dissidència, dogma-heretgia, submissió-rebel·lió, el mirall trencat de les aigües agitada reflecteix una pluralitat oberta d'opcions. De sobte, la societat i la història semblen a l'abast de qualsevol.

Participar a la vida no és una acte d'adhesió limitada sinó l'oportunitat de somniar, crear, proposar alternatives sense les traves psicològiques —i sovint molt més que psicològiques— d'un món tancat. Comença la irrupció competitiva de les idees amb vocació i pretensió directes d'organitzar la societat. I, naturalment, les idees estan lligades als seus autors que es presenten amb vocació d'intervenir a la conformació de la realitat i a la conducció de la història.

És Tocqueville qui titula així un capítol del seu llibre "L'Antic Règim i la Revolució: com, a mitjan segle XVIII, els homes de lletres esdevingueren els principals homes polítics del país i dels efectes que en resultaren".

El canvi radical al qual al·ludia Tocqueville amb la seva sempre sorprenent lucidesa, gravita encara avui a la vida de les nostres societats. El procés que aleshores cristal·litza gràficament la convulsió revolucionària de 1789, nodreix encara els paràmetres més destacats de la vida política i res no es pot explicar ni entendre si no recordem els orígens de les funcions i disfuncions que sacsegen l'esdevenir social.

La descomposició del món de les certeses i dels models estables va donar pas a la secularització de les utopies. És a dir, com ha explicat Jurgen Habermas, a la fusió de la utopia amb la realitat, a la instal·lació de la utopia de la història.

Què ha passat? Ha passat que la ruptura dels molts vells difon una visió nova de la vida i de la història. De sobte, la humanitat passa a considerar-se una cera calenta que es pot modelar a voluntat o, com més

tard dirà Mao Tse Tung, una pàgina en blanc, un simple suport disponible a totes les iniciatives i sobre el qual es pot projectar amb èxit qualsevol intent d'orientar la història o d'organitzar la societat.

Cada passió pública es disfressa de filosofia, la vida política és violentament empesa cap a la literatura i els escriptors i pensadors passen a ocupar el liderat polític i social.

Les propostes de renovació o de transformació, els projectes, les utopies, són producte del geni intel·lectual i es fonamenten en l'optimisme de la docilitat de la realitat. No és previsible que la realitat sigui un obstacle, un element a tenir en compte. Assistim a una orgia de novetat i d'abstracció que, a la llarga, acabarà engendrant un important desprestigi de la simple audàcia imaginativa com a element de progrés. Però no facem dreuera.

Estam en el punt en el qual, com recordava Bonald, la temerària presumpció d'aquelles generacions durà a dir: "Apleguem-nos i inventem una societat".

Va ser Burke un dels primer a cridar l'atenció. "No puc entendre —deia— com hi ha homes que puguin arribar a un punt tal de presumpció de considerar el seu país com una carta blanca, damunt la qual poden projectar amb tota llibertat allò que més els agradi. Que tractant-se de teoria, es desitgi que la societat en la qual es viu es constitueixi altrament de com hom l'ha trobada, això és bo d'entendre; però un bon patriota i un vertader polític intentaran sempre obtenir el millor partit possible dels materials que existeixen al seu país".

Aquestes, com és evident, no són reflexions aplicables exclusivament al radicalisme revolucionari francès ni desqualificacions dirigides singularment al racionalisme abstracte. Aquí glateix un fenomen intemporal que avui encara ens afecta intensament. A partir del moment en què els missatges intel·lectuals de les grans construccions redemptores o de les opcions d'organització radicalment nova —en un sentit o en un altre, cap endavant o cap endarrera— calen en les masses socials es produeix l'inevitable enfrontament entre teoria i pràctica, entre idea i acció.

És el moment en què el polític ha de diferenciar necessàriament el seu paper. Una gran part de la connotació negativa que la paraula "política" comporta i una gran part de les suspicàcies genèriques que envolten els polítics tenen el seu origen en el fet que la política ha estat el vehicle de moderació de les idees i de les abstraccions. La política ha estat la prova del nou de moltes equacions impossibles, i la ingrata missió de cancel·lar paradisos promesos o de jubilar discretament il·lusòries perfeccions no ha estat mai ben digerida en el fons per uns segles abeurats de credulitat utòpica. Ens pensa que si les utopies, els dissenys abstractes, no s'han realitzat ha estat perquè la política i els polítics s'hi han interposat. Els retardataris del compliment de les profecies o els que han tingut el dolorós deure de proclamar-ne la falsedat o la inexactitud han estat els polítics. Com a mínim es pot dir que, al marge de moltes altres consideracions que ara no fan al cas, aquest no és paper simpàtic.

La política ha comès amb les idees un pecat irreparable i imperdonable, però que està a les arrels de la seva mateixa raó de ser. La política ha suposat la ruptura dels esquemes intel·lectuals tancats. Ha suposat la negativa a deixar-se arrossegar per la mecànica de la conseqüència. La política ha significat la negativa a ésser un simple instrument de materialització acabada i implacablement lògica de les idees i de les utopies. La política ha estat un permanent dic de contenció contra els excessos carismàtics i puristes.

Va ser Adorno qui va assenyalar que la separació entre teoria i pràctica era un dels grans progressos de la civilització. Doncs bé, l'exercici d'aquesta necessària separació és allò que no sembla perdonar-se a la política. El que es retreu als polítics és la seva inconseqüència amb els sistemes d'idees, el seu allunyament de les teories. Enzensberger ha glossat amb lúcida ironia aquesta exigència de conseqüència, de maridatge indestructible entre idea i acció: "Tota causa justa es converteix en injusta en el moment en què la duem fins a les seves darreres conseqüències. L'alternativa a una cosa a mitges —diu— és la barbàrie i l'autodestrucció".

El progrés s'ha construït sobre la base de les rectificacions, de les renúncies, de les provisionalitats, dels relativismes. El camí s'ha obert conjuminant idees diverses, sistemes diversos, combinant, mesclant. La història ha demostrat que la construcció mil·limètrica d'una societat d'acord amb els plànols d'un sistema d'idees s'ha fet sempre pagant l'altíssim i intolerable preu de la pèrdua de llibertat.

Amb aquestes paraules he volgut fer palesos els orígens de la cultura en la qual avui encara, en gran mesura, es troben i relaciones les idees i l'acció. L'escenari cultural de la modernitat que esclata amb la Revolució francesa és bàsicament vigent i les ombres de les idees i dels sistemes com a elements mítics planegen encara sobre la nostra realitat.

Naturalment allò que resulta rebutjable d'aquest escenari no són les idees. Les idees són imprescindibles del progrés. Fins i tots els sistemes coherents d'idees proporcionen instruments d'avanç més valuosos que les aportacions fragmentàries. El que resulta rebutjable és la pretensió de convertir les idees en dogmes, que no admeten rectificació, modificació, matís ni desviació en la seva aplicació. El que resulta rebutjable és convertir les idees en un programa genètic irreversible de la societat i oposar-se a qualsevol intent de la societat de progressar en una direcció que no sigui la que conduiria a acomplir aquest programa. El que

resulta rebutjable són els determinismes de tota casta que es pretenen imposar a despit del cost que puguin tenir en termes de llibertat i de progrés.

És cert que aquests són elements molt debilitats ja a la societat dels nostres dies, però és evident la seva presència com a murmuri de fons que adesiara pren el cos de tots els mites que no és altre que el de les passions irreflexives.

Però no tan debilitats com perquè avui encara l'opció bàsica de la política no sigui la de prendre posició respecte a l'aportació de les idees. És obvi que no considero una desgràcia que el món sembli encaminarse cap a una disminució de la tensió ideològica en el sentit clàssic de la paraula. L'aspiració a configurar les societats d'acord amb ideologies considerades com a sistemes acabats i tancats que haurien d'impregnar no sols les institucions sinó la vida tota del cos social està, sortosament, en retirada. No en retirada voluntària, però si forçada pels avanços de la política entesa com a exercici permanent de racionalitat.

Per això, el camí del progrés no ha estat ni pot ésser el de la fidelitat a les idees, consagrant-les com a objectes de culte o com a elements definitòries de la salvació o de la condemna. Les idees són imprescindibles per avançar, com a instruments contingents i conjunturals. Sense idees no hi ha progrés però només amb una idea el camí més curt és el de l'esclerosi i la reducció o la desaparició de la llibertat. El progrés neix de la renovació constant de les idees, que és un procés que suscita totes les ires dels qui prediquen la fidelitat ideològica. El progrés s'engendra en l'autoexamen, en la redefinició crítica, en la capacitat permanent de posar a prova les bases damunt les quals s'actua i en la disponibilitat intel·lectual per acceptar tots els canvis que aquesta revisió aconsella.

La tensió entre idees i acció segueix impregnant la societat dels nostres dies. Com ha dit Popper, prendre posició davant aquesta realitat no és un problema estètic, és una decisió moral, perquè del camí que prenguem dependrà la nostra actitud davant els problemes de la vida social. Es pot impulsar la creença —encara ben vigent a dreta i esquerra— que cal posar la salvació de la societat en mans d'un ordre tancat d'idees. Com més s'apropi la societat a un ordre perfecte i preestablert intel·lectualment, millor. El punt de partida són les conviccions indiscutibles i indiscutides. És la visió irracionalista i mítica de la vida política i social.

Però també es pot impulsar un altre corrent. El del racionalisme crític. La predicació permanent de les limitacions de la intel·ligència. La modèstia intel·lectual que accepta que no es pot esperar tot ni tan sols de la raó si aquesta mateixa raó no se sotmet a prova i control. L'opció per la racionalitat crítica no es fonamenta en motius utilitaris. "La racionalitat no és sols un instrument millor per conduir-nos a una meta preestablerta" com recorda Agnes Heller "és un valor en si mateixa, és l'única forma en la qual s'han de tornar a avaluar contínuament tant els mitjans com els fins i en què s'ha de reorientar l'acció".

El progrés exigeix pensar i repensar contínuament el model de societat, el camí per arribar-hi i les polítiques concretes que obrin aquest camí. Sense aquest repensar continuat no hi ha progrés sinó estancament, sigui quin sigui el rètol convencional amb què es disfressin les posicions polítiques.

No voldria que el fil de les meves paraules deixàs una sensació contrària a les meves intencions.

Si repassant la tensió entre idees i acció i entre teoria i pràctica, he afirmat que la política actua de filtre o d'element moderador enfront de la tendència a "inventar societats" o a les pretensions de conseqüència que tendeixen a subordinar els interessos socials a l'aplicació implacable dels sistemes d'idees d'acord amb una lògica pròpia; si he afirmat que el racionalisme crític és una opció ètica no voldria que de tot això qualcú hagués tret la precipitada conclusió que el destinatari de la meua reflexió és el món de les idees i que la distensió entre teoria i pràctica —tan necessària— només es produirà si els pensadors i fabricants d'idees deixen de projectar sistemes mítics, filosofies deterministes, utopies secularitzades o dogmes científics.

Si la racionalitat no impregna també la política és difícil que puguem obrir una cultura nova en la qual els ciutadans no hagin de patir l'esquizofrènia de la distància entre les paraules i els fets.

Els ciutadans saben millor que els pensadors, que els ideòlegs i que els polítics, que la societat no és una matèria inerta que hagi de rebre la vida, l'organització, la moralitat i la riquesa del poder. Avui, per això mateix, el risc fonamental no és en la credulitat social, en les promeses irracionalistes. Les societats modernes tenen poca fe en solucions màgiques o en propostes mítiques. És una conseqüència de tots els factors que configuren la seva pròpia modernitat, incompatible amb visions simplistes, unidireccionals o reduccionistes. Les societats modernes, que són en gran part el resultat de l'obra implacable del progrés racional, exigeixen a la política més i més racionalitat.

La racionalitat actua des de i sobre un paradigma. Aquest paradigma és la cultura, i la nostra racionalitat no pot acceptar cap altre paradigma que no sigui la cultura de la llibertat, amb totes les seves exigències.

Si faig referència al paradigma cultural com a paisatge imprescindible de la racionalitat és perquè en suposa l'element unitari i integrador. Les tensions neixen molt sovint de la ignorància, deliberada o inconscient, de l'esquema unitari de la racionalitat que està associada a la cultura de la llibertat i de la

democràcia. Perquè sense llibertat no hi ha idees sinó idea en singular. I sense democràcia la pluralitat és inoperant.

Vull dir amb això que no hi ha lògiques particulars. No hi ha racionalitat sectorial que pugui marcar progressos reals si no s'inscriu a la racionalitat global. No hi ha racionalitat local que pugui obrir via a progressos locals al marge de la racionalitat del progrés general. No per raons dogmàtiques —que implicarien la negació de tot allò que he dit fins ara—, sinó perquè el procés d'ampliació de la llibertat és un procés d'interdependència. La llibertat de cadascun dels elements socials està lligada a l'existència de la llibertat dels altres elements i de la llibertat efectiva de tots els elements —econòmics, sectorials, territorials— està vinculada a l'harmonització de totes aquestes llibertats. Els projectes de desenvolupament i avanç de sectors o elements aïllats no planteja únicament problemes d'insolidaritat. Planteja prèviament problemes de racionalitat i de viabilitat.

Fomentar la racionalitat global com a part de la cultura del progrés i de la llibertat implicarà reduir els components inercials de la política que tan sovint la decanten encara cap a mal dissimulades posicions demiúrgiques. Hi ha encara un substrat de suposada omnipotència en moltes propostes polítiques. Però les intencions no produeixen fets. La casualitat intencional és prelògica. Per influir sobre el món material no basta fer programes plens d'audàcia o d'idees brillants. No es pot transformar el món més que aplicant les lleis del món. Si es vol canviar món per sistema o per cultura també pot servir l'advertència. Això implica que els dissidents del sistema també hauran d'explicar, no només les raons de la seva marginació de la cultura global, sinó el camí lògic, o per ventura no, pel qual pensen subvertir el sistema.

La racionalitat implica que la política vagi substituint elements profètics per elements de previsió. Aplicar això a les promeses i als programes no suposa, com ha explicat Jacques Julliard, "cap renuncia a les exigències morals. Es tracta d'adoptar criteris de valoració de la política més exigents, menys complaents, menys farisaics. O dit d'altra manera, la puresa de les intencions no servirà de circumstància atenuant davant la malaptesa de les accions o el fracàs en els resultats".

Diu poc a favor de la racionalitat la pràctica generalitzada a la vida política arreu del món lliure de presentar programes i promeses com si els polítics, a la manera de màgics, poguessin crear riquesa, crear móns nous, inventar societats, amb una paraula, accontentar benèficament els electors. Això respon a una mentalitat prelògica a la qual, curiosament, els ciutadans fa temps que han renunciat. A la seva vida privada, laboral o professional, els ciutadans s'han habituat als comportaments racionals. Però els missatges que la política els adreça són encara missatges plens de convicció metafísica. Missatges que apel·len a estímuls fora de la racionalitat i de la lògica, que fan una crida a la credulitat babaua en poders impossibles. Fa temps Burdeau va advertir sobre la necessitat d'anar cap un "désenchantement de la politique", és a dir a eliminar la complicitat que permet que la política sigui un àmbit de relació fora del món real dominat per "l'encantament".

Això implica propugnar un gran canvi cultural, un gran canvi de mentalitats. Els ciutadans hi estan possiblement més disposats i millor preparats que els responsables polítics. Per això n'he parlat. Seria lamentable que els darrers que deixassin de creure en els Reis fossin els tres Reis d'Orient.

I es necessita, finalment, un impuls de racionalitat no ja a la relació amb els ciutadans sinó als comportaments dels actors polítics contemplats en perspectiva. Un dels fenòmens més desorientadors i més gratuïtament innecessaris és l'assignació de papers estructurals en un sistema. Res més sorprenent que veure com determinades posicions són successivament defensades o abandonades segons que un partit estigui al govern o a l'oposició. Res més desorientador que comprovar que determinades actituds no vénen definides per alternatives polítiques o ideològiques sinó per la posició estructural. O encara més. Si tenim com a referència d'aquestes reflexions, no la nostra realitat més immediata sinó l'àmbit global que abasta la cultura democràtica europea, podem veure que les posicions defensades pels partits que governen i les posicions defensades pels partits que estan a l'oposició s'assemblen en funció del fet que estan al govern o a l'oposició més que en funció de l'adscripció a famílies polítiques o ideològiques.

Crec que hi ha indicis d'explicació profunda en aquest fenomen però ara no ens hi poden embardissar. El que crec imprescindible per racionalitzar la vida política és desterrar l'hàbit de la noble ciència: quan es governa es creu en la llei de la gravetat i quan s'està a l'oposició es creu en la levitació. Conviccions que, amb tota naturalitat, són intercanviades ritualment en el moment de l'alternança.

Senyores i senyors, aquest és el meu compromís amb la vida pública i, per això, com és obvi i espero que hagi quedat clar, he vingut avui ben decidit a parlar en nom del meu partit. D'aquell del qual m'he declarat públicament tantes vegades. El partit que volia fundar Albert Camus, el dels qui no estan segurs de tenir raó. Aquest partit, que és interpartidari, és el que nodreix la cultura de la llibertat i del progrés. Dubtar, relativitzar, racionalitzar no són programes. Són les senyes d'identitat d'una cultura.

La racionalitat no és una política, és una garantia de totes les polítiques. Paul Feyerabend ha dit: "No és acabar amb l'oportunisme allò que ens converteix en bones persones sinó acabar amb la tendència a

objectivar immediatament els nostres somnis egoistes sobre una vida bona o 'racional' o 'responsable' i a imposar-los a altres homes en forma de valors objectius".

Dubtar, relativitzar, racionalitzar no són elements paralitzadors de les idees i del progrés. Ben al contrari, en són l'impuls més segur.

Pels qui senti la llibertat com una passió perquè saben que en depèn la vida dels homes, pels qui sentin la llibertat com un compromís vital no hi ha altre camí transitable que el de la crítica i la renovació de les idees.

Impregnar la vida de racionalitat vol dir obrir-la a les idees, a la transformació. Vol dir allunyar-la de l'immobilisme de la pesera intel·lectual o dels esculls de la dominació ideològica.

Avui que heu volgut acollir la política a la casa de l'estudi i de les idees és una bona oportunitat per renovar el nostre necessari, imprescindible compromís comú amb la divisa de Pascal: "pensar és la nostra dignitat".